

Кулеша Н. П.

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ТА ДЕЗАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-СИРИТ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Стаття присвячена розгляду вивчення наукової проблеми адаптації та дезадаптації студентів-сирит до умов навчання у вищому навчальному закладі. Проаналізовано сучасний стан вивчення цього питання, розкрито поняття психологічної адаптації та дезадаптації до умов навчання, проаналізовано особливості адаптації та дезадаптації студентів-сирит до навчання у вузі.

Ключові слова: адаптація, адаптивність, дезадаптація, студенти-сироти.

Данная статья посвящена рассмотрению изучения научной проблемы адаптации и дезадаптации студентов-сирот к условиям обучения в высшем учебном заведении. Проанализировано современное состояние изучения данного вопроса, раскрыто понятие психологической адаптации и дезадаптации к условиям обучения, проанализированы особенности адаптации и дезадаптации студентов-сирот к обучению в вузе.

Ключевые слова: адаптация, адаптивность, дезадаптация, студенты-сироты.

This article is devoted to the study of scientific problems of adaptation and maladaptation orphan students of studying at university. The present state of the study of this question reveals the concept of psychological adaptation and maladaptation to training conditions, peculiarities of adaptation and maladaptation orphan students to study in college.

Keywords: adaptation, adaptability, exclusion, students are orphans.

Значні зміни в наш час у суспільстві, які торкаються культурних, освітніх, побутових аспектів, науково-технічних, економічних призводять до актуальності проблеми адаптації молоді до соціальних змін.

Пристосування людини до того чи іншого виду діяльності, а особливо до тієї, що перебуває в умовах підвищених психоемоційних навантажень, першою чергою, стосується її соціально-психологічних адаптаційних можливостей [2, с. 15].

У публікаціях останніх років у галузі психології помітно зростає інтерес до адаптації навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів. Вагомий внесок у вивчення цієї теми зробили вітчизняні вчені (В. А. Петровський, О. В. Симоненко, А. А. Налчаджян, Г. М. Шевандрін) та зарубіжні вчені (Е. Еріксон, Д. Клаузен, Дж. Морено). В окремих психологічних дослідженнях вирішуються завдання адаптації молоді до навчання у вищих навчальних закладах (О. І. Борисенко, А. В. Захарова, В. І. Медведєва) [6, с. 148].

Проблема адаптації в психології посідає одне з провідних місць, оскільки адаптація до навчальної діяльності та фахової діяльності позначається на ефективності діяльності особистості [1].

Найбільш загальне розуміння психологічної адаптації до нових незвичних умов передбачає формування психологічних механізмів, завдяки яким особа забезпечує свою безпеку й адекватну орієнтацію в новій ситуації. При успішній адаптації особистість отримує можливість максимально успішної самореалізації без надмірних зусиль [3, с. 9]. Адаптація визначається як зумовлена змінами соціальної дійсності специфічна діяльність щодо оптимізації взаємодії індивіда з навколишнім середовищем. Загалом під процесом адаптації розуміється складна система перетворень, що відбувається з людиною відповідно до зміни в умовах її життя, унаслідок яких виникають певні якості:

а) адаптованість як безпосередній результат цих перетворень, тобто стан узгодження наявних якостей і вимог середовища;

б) адаптованість як інтегрована особистісна якість, що забезпечує здатність людини до подальших перетворень [4, с. 21].

Термін «адаптація» використовується в різних галузях наукового знання, однак дослідники ще не виробили єдиної думки про його зміст. Так, одні автори розглядають адаптацію як процес, результат «пристосування», а інші як «взаємодію» людини та об'єкта адаптації, або як «взаємодію» людини і середовища.

Останнім часом поняття взаємодії все частіше має місце у визначеннях адаптації. Саме поняття «взаємодія» припускає взаємозв'язок, взаємний вплив, взаємну дію суб'єктів. Природно, що у контексті біологічної адаптації, за умов високої залежності індивіда від малорухомого середовища, термін «пристосування» більш точно відбиває суть процесу. Однак характерною стає тенденція зростання інтересу до соціально-психологічної адаптації, тому і поняття «взаємодія» набуває більшої актуальності. Як правило, опис процесу адаптації як взаємодії щільно пов'язаний із визначенням активної ролі

особистості в процесі адаптації, з підвищенням статусу свідомої креативної поведінки. Поняття «взаємодія» точніше відбиває особливості процесу соціально-психологічної адаптації [5, с. 15].

Найбільш повне і точне визначення соціально-психологічної адаптованості дав А. А. Налчаджян – це такий стан взаємостосунків особистості і групи, коли особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби, повною мірою іде назустріч тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стан самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей. Відповідно до цього, адаптація – це той соціально-психологічний процес, який при сприятливому протіканні веде особистість до стану адаптованості [8].

Адаптація здебільшого залежить від рівня адаптивності людини. Адаптивність є природженою або набутою здатністю пристосовуватися до нових змін. Природженими основами адаптивності є темперамент, емоції, спеціальні здібності, фізичний стан організму, тому тривалість процесу адаптації різна в різних людей.

Вступаючи до вищого освітнього закладу, студенти стикаються з колом проблем, які пов'язані з недостатньою психологічною готовністю до навчання у вищому навчальному закладі, з руйнуванням роками вироблених настанов, навичок, звичок, ціннісних орієнтацій, набутих у середній школі, втраченою роками закріплених взаємин з колективом та формуванням нових навичок, а також з невмінням здійснювати психологічну саморегуляцію власної діяльності та поведінки [7].

Сучасні першокурсники мають труднощі в засвоєнні знань тому, що у них не сформувалися такі риси особистості, як: готовність до навчання, здатність навчатися самостійно, контролювати і оцінювати себе, володіти своїми індивідуальними особливостями пізнавальної діяльності, вміння правильно розподілити свій робочий час для самостійної підготовки [1, с. 22].

Маємо констатувати, що адаптація студентів-першокурсників в умовах нового середовища, в умовах нової системи освіти у вищих навчальних закладах не завжди проходить успішно.

Отже, аналіз основних характеристик та факторів адаптації студентів дозволив на їх основі виділити концептуальну модель вивчення адаптації у виші, яка включає компоненти адаптації, такі як: адаптація до навчання та адаптація до професійної діяльності (критерії адаптації – об'єктивні та суб'єктивні і фактори адаптації – соціальні та особистісні). Причому зв'язки між представленими напрямками вивчення підкреслюють важливість особистісного чинника, його вираження в компонентах, критеріях, стадіях адаптації.

Дидактична форма: проблема підготовки до нових форм і методів навчальної діяльності, інтелектуальні можливості студентів, пристосування до структури та організації навчального процесу, уміння застосовувати знання на практиці, усвідомлення в необхідності засвоєння визначеного обсягу знань для одержання професійної освіти.

Соціально-психологічна: пристосування індивіда до групи, усього студентського колективу. У цьому контексті основною функцією адаптації є прийняття індивідом норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії, які в ньому склалися, формальних і неформальних зв'язків, стан психологічного задоволення (незадоволення), комфорту (дискомфорту), відчуття внутрішньої і зовнішньої гармонії (дисгармонії) від успішності (неуспішності).

Біологічна: адаптація організму до нових умов (кліматичних, побутових, санітарних, режиму праці, сну, фізичних навантажень, режим і якість харчування).

На процес адаптації впливають відповідні чинники, які є сукупністю умов чи обставин, що і визначають рівень, темпи, а також стійкість і результат адаптації. Знання і аналіз цих факторів є неодмінною умовою і передумовою керування адаптаційними процесами.

У школі навчання – це дозволене засвоєння навчального матеріалу на кожен урок; у виші – це навчальний процес, що має науково-пошуковий, творчий характер і пов'язаний з опануванням новими методами роботи у вищому навчальному закладі. Психологічна адаптація студентів до навчального процесу включає цілу низку аспектів, із якими доводиться стикатися студентам на початковому етапі навчання у виші.

Відповідно до поглядів таких вчених, як Н.Н. Гуткіна, А. Г. Хрипков, І.А. Кулак, дезадаптація – це багатофакторний процес зниження і порушення здатності студента до навчання в результаті невідповідності умов і вимог навчального процесу, соціального середовища її психофізіологічним можливостям і потребам. Провідні причини дезадаптації, з одного боку, проявляються в особливостях студента, а з іншого – в особливостях мікросоціального оточення [9, с. 123].

А.В. Фурман вважає дезадаптацію процесом дисгармонійного розвитку особистості, коли виникає неузгодженість цілей та результатів, коли вона стає джерелом психічної напруги, внутрішнього дискомфорту, нестабільності перебігу психічних процесів, складним соціально-психологічним процесом, що характеризується неадекватністю комунікативних навичок та дезорганізацією поведінки, невпевненістю у власних силах і недовірливим внутрішньо-особистісним ставленням [10, с. 67].

Важливим аспектом системи адаптації студентів-сиріт в умовах навчального закладу є визначення **критеріїв адаптації**. Здійснений теоретичний аналіз дозволив нам визначити як **внутрішні**, так і **зовнішні критерії** процесу та результату соціально-психологічної адаптації (Л. С. Виготський, А. Ф. Лазурський, В. І. Лебедев, А. В. Петровський).

Внутрішні критерії:

- розвинуті комунікативні здібності;
- усвідомлення потреби самоосвіти;
- висока мотивація розвитку духовності, соціальної, професійної компетентності та самоактуалізації загалом.

Зовнішні критерії:

- навички самостійності в навчальній і науковій сферах; реалізація завдань самоосвіти;
- пристосування до характеру, змісту, умов і організації навчального процесу;
- комунікативна компетентність [2, с. 18].

Усі ці труднощі різні за своїм походженням. Одні з них об'єктивно неминучі, інші мають суб'єктивний характер і пов'язані зі слабкою підготовкою, вадами виховання в родині і школі. Знання індивідуальних особливостей студента, на основі яких будується система включення його в нові види діяльності і нове коло спілкування, дає можливість уникнути дезадаптаційного синдрому, зробити процес адаптації психологічно комфортним.

Вступивши до вищого навчального закладу, студенти-сироти здебільшого відчують позитивні емоції, зростає самооцінка, з'являється можливість змінити свій соціальний статус тощо. Але більшість з них уже через кілька місяців (тижнів) починає відчувати певний дисбаланс, основною причиною якого є проблеми адаптації в умовах навчального закладу.

Загалом проблема, яка визначає неминучість адаптаційного процесу та його значення, – це одвічна проблема невідповідності суб'єктивних очікувань і умов реальної дійсності. Існує суперечливість між інтелектуальним, творчим, особистісним потенціалом студента, з одного боку, і можливостями його реалізації, які надає навчальний заклад, з іншого. Ці можливості завжди обмежені, а інколи навіть пов'язані з суттєвими ускладненнями організаційного, фінансового чи психологічного порядку [11].

Для основної маси сиріт саме вступ до вищого навчального закладу і початок навчання в ньому являють собою перший у їхньому житті дійовий крок у напрямку соціальної інтеграції, оскільки попередні навчальні етапи проходили в спеціальних закладах інтернатного типу. Тому ВНЗ, на думку С. А. Гончарова, В. З. Кантора, М. І. Нікітіної, В. В. Семікіна та ін., стає тим «тренажером», який моделює дії психолого-педагогічних механізмів соціальної адаптації [4].

Загально-психологічні причини включають рівень сформованості практичних і соціально значущих навичок у випускників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, які дозволять їм вести самостійне життя в умовах закладу інтегрованого типу (високий рівень шкільної підготовки, тобто достатня інформативність та інформованість; особливості володіння елементами навчальної діяльності у вищій; комунікабельність та відсутність емоційно-вольових порушень).

Вступаючи до ВНЗ, молодь із числа сиріт є дещо обмеженою у соціальних зв'язках зі своїм оточенням. Більшість не має змоги розраховувати на матеріальну чи моральну підтримку рідної сім'ї, близьких людей, через це закладення у цю категорію громадян мотивації до здобуття якісної вищої освіти, досягнення успіху, активної життєвої позиції, закладення основ успішної кар'єри є вельми актуальним та перспективним у формуванні високоосвіченої та адаптованої особистості. Головним орієнтиром якісної підготовки сиріт до життя є питання їхньої спроможності конкурувати на ринку праці після закінчення ВНЗ поруч із «звичайними» випускниками [5, с. 43].

За Е. Ф. Зеєром залежно від активності студента адаптивний процес може бути двох типів: активне адаптування та пасивне, конформне прийняття цілей та цінностей. Бар'єрами соціалізації сиріт є неправильний вибір спеціальності, слабкі знання, отримані в загальноосвітніх навчальних закладах, слабе усвідомлення власних перспектив, негативний вплив колишнього оточення, особисті лінощі та негативний соціальний досвід сиріт у минулому [5].

Питання сирітства як соціального явища існує стільки ж, скільки саме людське суспільство, і є невід'ємним елементом цивілізації. Соціальна взаємодія студента-сироти зі своєю новою малою соціальною групою несе в собі встановлення емоційного контакту із сусідами по кімнаті в студентському гуртожитку (у разі відсутності житлової площі у місті, де розташований ВНЗ); одногрупниками зі звичайних сімей тощо. Додатково необхідно налаштовувати контакти із викладачами, співробітниками гуртожитків, у яких мешкають студенти-сироти, та співробітниками ВНЗ. Також відбувається деяка перебудова свідомості сиріт щодо особливостей навчального процесу у ВНЗ, який суттєво відрізняється від навчання в попередніх навчальних закладах [5].

Отже, стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми. Адаптація студентів-сиріт в умовах вищого навчального закладу є складним, багатоаспектним, динамічним процесом. Перспективи подальших до-

сліджень у цій царині спрямовуватимуться на забезпечення швидшого процесу адаптації студентів-сиріт до навчальної діяльності у ВНЗ.

Список використаних джерел:

1. Агаджанян Н.А. Адаптация и резервы организма. / Агаджанян Н.А.. – М.: ФиС, 1983. – 175 с.
2. Бохонкова Ю. Деякі методологічні аспекти аналізу закономірностей адаптації студентів-першокурсників до умов навчальних закладів / Ю. Бохонкова // Освіта на Ліванщині. – 2006. – № 1. – С. 15-18.
3. Буяльская Т. Б., Прищак М. Д. Теоретические аспекты адаптации студентов I курса к обучению в вузах [Электронный ресурс] / Т.Б.Буяльская, М. Д. Прищак// Гуманизм и образование (электронное научное издание материалов конференции) / Режим доступа журн.: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2008/txt/>.
4. Высшее образование Украины – европейское измерение: состояние, проблемы, перспективы / Материалы итоговой коллегии МОН // Образование Украины. –2008. – № 21-22. – С. 19.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития: Учебн. пособие / Э.Ф. Зеер. – М.: Издательский центр «Академия». – 2006. – 240 с.
6. Клочек Л.В. Психологічні проблеми соціалізації особистості в період юності / Л.В. Клочек //Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / За ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. – С. 147-158.
7. Левківська Г.П. Адаптація першокурсників в умовах вищого навчального закладу освіти: Навчальний посібник / Г.П. Левківська, В.С. Сорочинська, В.С. Штифурок. – К., 2001. – 128 с.
8. Начаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А.А. Начаджян. – 2-е изд., дополненное – М.: Эксмо, 2010. – 368 с.
9. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Навчальний посібник / Л.Г. П. подоляк, В.І. Юрченко. – К.: ТОВ «Філ-студіо», 2006. – 320 с.
10. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я: Навчальний посібник / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, А.Ф. Косенко, Т.І. Кочергіна / Заг. ред. М.С. Корольчука. – К.: «ІНКО С», 2002. – 272 с.
11. Рудкова С.Г. Психолого-педагогическое сопровождение адаптации студентов в вузе: дисс. кандидата пед. наук / С.Г. Рудкова. – Биробиджан, 2005. – 276 с.